

REFORMER FÖR ATT LÖSA “LÄSKRISEN”

TIMBRO BRIEFING PAPER 49

GABRIEL HELLER SAHLGREN JULI 2024

*Timbro är Nordens främsta marknadsliberala tan-
kesmedja. Sedan starten 1978 är uppdraget att lång-
siktigt bilda opinion för marknadsekonomi, fri före-
tagsamhet, individuell frihet och ett öppet samhälle.*

© Timbro

JULI 2024

www.timbro.se

info@timbro.se

Sättning: Erik Johnsson

Omslag: Erik Johnsson

OM FÖRFATTAREN

Gabriel Heller Sahlgren är forskare vid Institutet för Näringslivsforskning. Han disputerade vid London School of Economics i september 2019.

Timbros Briefing Paper är en serie kortrapporter som belyser komplexa frågor i ett kortare format. För att läsa detta eller andra av våra briefing papers, besök www.timbro.se/bp.

INTRODUKTION

Under försommaren rasade en debatt om betydelsen av bemannade skolbibliotek, efter att regeringen beslutat att rätten till dessa ska lagstadgas. Kostnaden för detta krav påstås uppgå till strax under en halv miljard kronor per år, men kommer sannolikt snarare landa på cirka 2,1 miljarder kronor per år (Henriksson och Jakobsson 2024).

En rad argument har lyfts fram som stöd för denna satsning, framför allt skolbibliotekens roll för att stärka olika elevutfall och läsförmågan specifikt. Detta lyfts också fram av regeringsföreträdare som speciellt viktigt givet den ”läskris” i vilken Sverige idag påstås befinna sig (se t.ex. Pehrson och Edholm 2024).

Den här rapporten diskuterar i vilken utsträckning det råder en läskris i Sverige och huruvida forskningen stödjer idén att bemannade skol-

bibliotek är en del av lösningen på problemet. Intressant nog är läskrisen huvudsakligen koncentrerad till elever med utländsk bakgrund. Även om det naturligtvis även finns elever med svensk bakgrund som underpresterar – speciellt på landsbygden och i mindre orter – når denna grupp i snitt den internationella toppen i de senaste läsundersökningarna, trots pandemins effekter. Sverige har således inte en generell läskris på det sätt som ofta påstås i debatten.

Påstående om skolbibliotekens effekter backas samtidigt sällan upp med hänvisningar till rigorös empirisk forskning. Sådan finns nämligen knappt att tillgå. Forskningen är väldigt simpel och finner dessutom blandade effekter. Om något pekar den enda starka studien som finns faktiskt på en negativ påverkan på läsförståelsen av bemannade skolbibliotek, även om dessa inte är statistiskt säkerställda. Däremot finner man att besökande bibliotekarier har ganska starka negativa effekter på kunskaperna.

Anser man att skolor ska ha bemannade bibliotek oavsett deras effekter på läsförståelsen är detta ovidkommande. Men vill man se en mer evidensbaserad skolpolitik är det rimligt att först genomföra ett experiment för att utvärdera effekterna av bemannade skolbibliotek, innan man går vidare med lagkravet och skjuter till resurser för detta. Resurser är inte oändliga och reformer som bevisligen har effekter bör prioriteras.

Vad bör man då göra i dagsläget för att stärka läsförståelsen i den grupp som underpresterar? En undervisningsstrategi som har visat sig effektiv är "phonics": systematisk träning i avkodning av ljud, bokstäver och ord samt kopplingen mellan dem. Sverige har idag lägst andel fjärdeklassare som får träning i avkodning bland alla EU/OECD-länder som deltar i den internationella PIRLS-undersökningen i läsförståelse. En viktig reform vore därför att förändra läsundervisningen i en evidensbaserad riktning.

En annan intervention som har visat sig fungera väl för att stärka läsförståelsen bland lågpresterande elever är smågruppsundervisning. En satsning på sådan, förvisso resursintensiv, undervisning bör därför prioriteras för att stärka läsförmågan bland svaga läsare.

Till sist finns det starkt stöd för att utbildningsmodellen ”No Excuses” höjer elevers läsförståelse, bland just den gruppen elever som har största problem idag. Modellen innebär bland annat ett starkt fokus på elevdisciplin och kunskaper. Man betonar utvecklingen av elevers karaktär, med höga förväntningar på uppförande och akademiska prestationer. Modellen innefattar ofta längre skoldagar, undervisning på lördagar och obligatorisk sommarskola. Man tenderar att använda lärarledd undervisning och skoluniformer. Givet att effekterna är positiva och starka vore det bra att införa ”No Excuses”-modellen på skolor med en hög andel elever med utländsk bakgrund och låga studieresultat.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

RÅDER DET EN "LÄSKRIS" I SVERIGE?	12
ÄR BEMANNADE SKOLBIBLIOTEK EN BRA LÖSNING PÅ PROBLEMET?	24
ALTERNATIVA REFORMER FÖR BÄTTRE LÄSFÖRSTÅELSE	36
SLUTSATS	42
REFERENSER	46

RÅDER DET EN "LÄSKRIS" I SVERIGE?

I skoldebatten har en så kallad "läskris" diskuterats under en längre tid, huvudsakligen på basis av resultatutvecklingen i de internationella undersökningarna PIRLS och PISA, som mäter läsförståelsen bland elever i årskurs fyra respektive 15-åringar. När dessa undersökningar genomfördes för första gången i början av 2000-talet presterade elever i svenska skolan bra i ett internationellt perspektiv. Sedan föll dock resultaten kraftigt fram till och med 2011 respektive 2012: i både PIRLS och PISA försämrades Sveriges resultat mest bland alla deltagande OECD-länder (Skolverket 2012; Skolverket 2013). Detta gav, tillsammans med fallande kunskaper i andra ämnen, upphov till en het debatt om den svenska skolans kvalitet.

Debatten fortsatte under det nästkommande decenniet, trots att elevernas läsförståelse då förbättrades ordentligt. I undersökningarna som genomfördes innan coronapandemin hade en stor del av fallet i läsförståelse hämtats upp, även om snittresultaten fortfarande var lägre än under tidigt 2000-tal. Tyvärr vände resultaten dock sedan återigen nedåt i undersökningarna som genomfördes under coronapandemin år 2021 och 2022 (Skolverket 2023a, 2023b). Dessa utfall har i sin tur tagits som intäkt för att det råder en generell ”läskris” bland elever i svenska skolan (se t.ex. Chamy 2023), vilket ofta kopplas till olika skolpolitiska faktorer – inklusive avsaknaden av ett lagkrav på bemannade skolbibliotek (Hilton m.fl. 2023; Olsson 2023).

Men att dra slutsatser om en svensk läskris på basis av förändringar i Sveriges genomsnittliga resultat ignorerar den stora demografiska förändring som har skett under de senaste decennierna på grund av invandringen, vilket rent mekaniskt har drivit ner läsförståelsen.

Skillnaden mellan genomsnittet för alla elever och snittet för elever med svensk bakgrund har därför ökat markant över tid bland äldre elever. Strax innan pandemin hade elever med svensk bakgrund faktiskt återhämtat sig helt från försämringen som skedde under 00-talet (se Heller-Sahlgren 2022).¹

I PIRLS tycks läsförståelsen bland elever med svensk bakgrund inte heller ha försämrats alls under pandemin.² I PISA föll resultaten dock tillbaka, även om man var långt ifrån de rekordlåga nivåerna i PISA 2012 som snittet bland alla elever landade på. Snittresultaten

- 1 I PIRLS var resultaten i PIRLS 2016 några poäng lägre, och i PISA 2018 några poäng högre, jämfört med utfallen i den första undersökningen. Men skillnaderna är inte statistiskt säkerställda. I PIRLS var betydelsen av invandringen generellt mycket lägre än i PISA fram till 2021 års undersökning.
- 2 I PIRLS kan man sedan 2021 års undersökning enbart studera detta på basis av vilket språk som eleverna talar i hemmet, men resultaten bland elever som uppger att de talar mest svenska hemma av alla möjliga alternativ var i princip identiska som resultaten bland elever med svensk bakgrund i de tidigare undersökningarna. Det finns ingen anledning att tro att detta förhållande inte skulle gälla i PIRLS 2021 – och det är därför rimligt att på detta sätt identifiera resultaten bland elever med svensk bakgrund (se Heller-Sahlgren 2023a).

bland alla elever föll samtidigt tillbaka till tidigare rekordlåga nivåer även i PIRLS. Fallet som skedde i 2021 och 2022 års undersökningar gällde dock de flesta andra länder och mycket tyder på att försämringen huvudsakligen kan förklaras av pandemins effekter (Heller-Sahlgren 2023a, 2024). Det finns därför skäl att anta att det rör sig om en engångschock för berörda årskullar, som kan nu ha börjat återhämtas efter att förhållandena har normaliserats (se t.ex. Fahle m.fl. 2024; Heller-Sahlgren 2023b).

Det är därför viktigt att notera att elever med svensk bakgrund presterar i den internationella toppen i de senaste läsundersökningarna. Detta visas i figur 1 och 2. Bland elever som alltid talar testspråket hemma i PIRLS nådde Sverige förstaplats i EU/OECD och bland elever med inhemsk bakgrund i PISA nådde

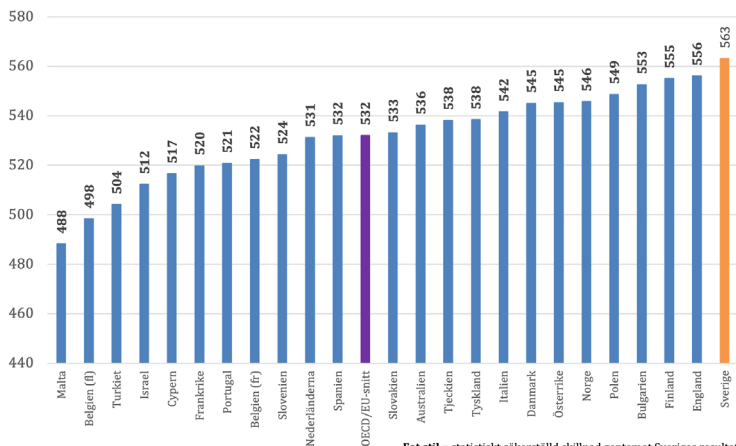
Sverige en delad femteplats i OECD.³ Resultaten är väldigt likartade om man i stället studerar andelen låg- respektive högpresterande elever.⁴ I undersökningarna innan pandemin presterade Sverige också i den internationella toppen i bägge undersökningar.⁵

När man justerar för skillnader i elevsammansättningen som kan härledas till invandringen presterar alltså svenska elever fortfa-

- 3 Eftersom man i PIRLS inte längre har med frågan om föräldrarnas födelseland måste man använda språkvariabeln – som alltså fångar upp i vilken utsträckning eleverna pratar testspråket hemma – även i denna jämförelse. Detta innebär att man inte enbart fångar upp betydelsen av demografiska skillnader som kan härledas till annorlunda invandring. Vissa länder, såsom Belgien och Finland, är flerspråkiga medan andra skiljer sig på andra sätt. Men språkvariabeln är den bästa indikatorn som finns att tillgå för att justera för demografi i PIRLS internationellt.
- 4 Sverige kom på en delad förstaplats i EU/OECD vad gäller andelen avancerade läsare, och på en delad (omvänd) förstaplats vad gäller andelen elever som inte når åtminstone "låg" nivå, i PIRLS 2021. I PISA 2022 kom man också på en delad förstaplats i OECD vad gäller andelen elever som når avancerad nivå och på en (omvänd) delad tredjeplats vad gäller andelen elever som inte når basnivån.
- 5 Sverige kom på en delad andraplats i EU/OECD bland elever som alltid talar svenska i hemmet i PIRLS 2016 och på en delad förstaplats i OECD bland elever med svensk bakgrund i PISA 2018.

rande mycket bra i ett internationellt perspektiv – och bättre än elever i alla andra nordiska länder. Förvisso föll resultaten som i de flesta andra länder under pandemin bland elever med svensk bakgrund i PISA (men inte i PIRLS), men överlag är det väldigt lite som tyder på att Sverige har en akut läskris i detta hänseende.

Figur 1. Sveriges resultat i PIRLS 2021
Elever som alltid talar testspråket hemma

Fet stil = statistiskt säkerställd skillnad gentemot Sveriges resultat

Det största problemet är i stället de låga resultaten bland elever med utländsk bakgrund. Som figur tre och fyra visar är denna grupps läsförmåga i Sverige, jämfört med läsförmågan bland elever med inhemsk bakgrund, bland de lägsta i hela OECD. Skillnaden i PISA uppgår till över fyra års inläring.⁶ Eftersom skillnader i läsförmåga helt förklarar senare skillnader i sysselsättning och inkomster mellan inrikes och utrikes födda riskerar detta att cementera utanförskapet i vuxen ålder.⁷

Då länderna har haft väldigt olika slags invandring vore det vanskligt att dra slutsatser om skolsystemens effekter på basis av dessa siffror. Men i kombination med att Sverige har en av de högsta andelarna elever med utländsk bak-

- 6 PIRLS-analysen underskattar med stor sannolikhet skillnaderna mellan grupperna. Detta eftersom resultaten bland elever med utländsk bakgrund tidigare inte har fångats speciellt bra av resultaten uppdelat efter språkbakgrund. Resultaten bland elever med utländsk bakgrund var exempelvis hela 20 poäng sämre än bland elever som inte alltid talar svenska i hemmet i PIRLS 2016 (se Heller-Sahlgren 2023).
- 7 Detta baseras på egna analyser av data i undersökningen PIAAC. När man justerar för läsförmåga försvinner skillnaden i sysselsättning och inkomster mellan inrikes och utrikes födda.

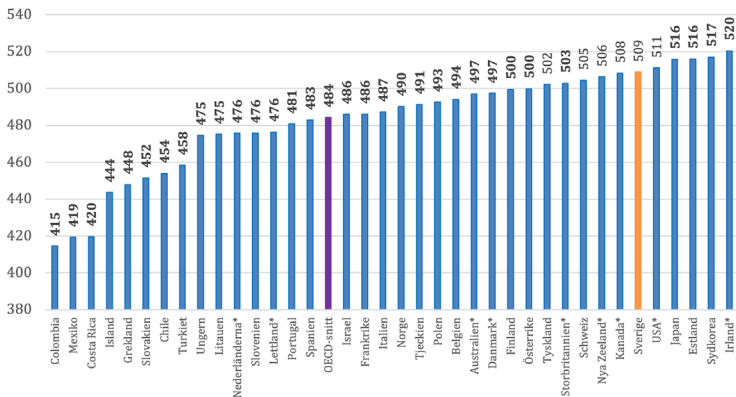
grund i OECD – vilket gör att de lägre utfallen i denna grupp får större utslag för Sveriges genomsnittliga resultat än i många andra länder – visar de tydligt Sveriges största utmaning vad gäller elevers läsförståelse: att få elever med utländsk bakgrund att nå de internationella toppnivåer som elever med svensk bakgrund befinner sig på.

I den mån det existerar en svensk ”läskris” är den alltså huvudsakligen koncentrerad till elever med utländsk bakgrund. Även om det naturligtvis också finns problem bland elever med svensk bakgrund – speciellt på landsbygden och i mindre orter i PISA– är det inte rim-

ligt att beskriva de internationella toppresultaten i denna grupp som krisartade över lag.⁸

- 8 I PISA 2022 presterade elever med svensk bakgrund i samhällen med 15 000 eller färre invånare i snitt 60 poäng sämre i läsförståelse än elever med svensk bakgrund i samhällen med 100 000 eller fler invånare. Skillnaden har nästan fördubblats under pandemin då resultatfallet mellan PISA 2018 och PISA 2022 bland elever med svensk bakgrund var överlägset störst på landsbygden och i mindre orter. Elever med svensk bakgrund på landsbygden och i mindre orter nådde visserligen mycket högre resultat än elever med utländsk bakgrund i Sverige över lag – och det fanns heller inte alls lika tydliga geografiska resultatskillnader i PIRLS 2021 bland elever som alltid talar svenska hemma. Men de geografiska resultatskillnaderna i PISA bland elever med svensk bakgrund är en utmaning som bör tas på allvar.

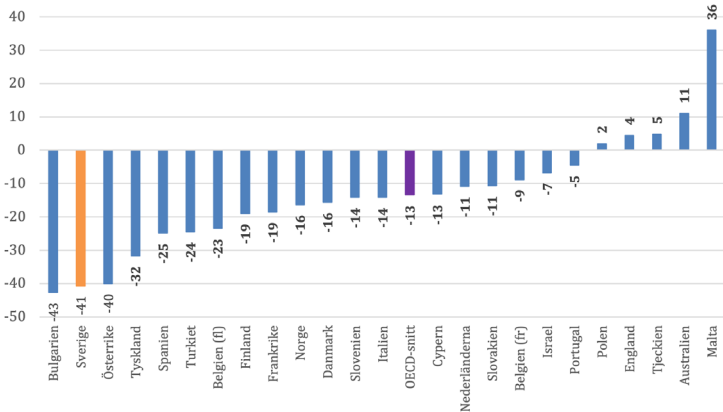
Figur 2. Sveriges resultat i PISA 2022
Elever med minst en förälder född i landet

Fet stil = statistiskt säkerställd skillnad gentemot Sveriges resultat

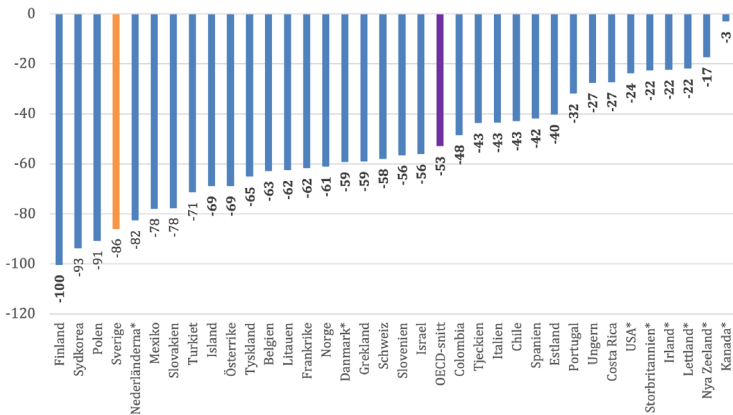
* = länder som inte når urvalskräven & där resultaten riskerar att överdrivas

Figur 3. Skillnader mellan elever som inte alltid talar testspråket hemma och de som gör det i PIRLS 2021

Fet stil = statistiskt säkerställd skillnad gentemot Sveriges resultat

Figur 4. Skillnader i läsförståelse mellan elever med utländsk respektive inhemsk bakgrund i PISA 2022

Fet stil = statistiskt säkerställd skillnad gentemot Sveriges resultat

* = länder som inte når urvalskraven & där resultaten riskerar att överdrivas

ÄR BEMANNADE SKOLBIBLIOTEK EN BRA LÖSNING PÅ PROBLEMET?

Är bemannade skolbibliotek ett bra sätt att stärka läsförståelsen bland (huvudsakligen) elever med utländsk bakgrund? I debatten hänvisas ofta till en rad positiva effekter av skolbibliotek på olika utfall, inklusive elevers läsförmåga. De teoretiska antagandena om hur effekterna förväntas uppstå preciseras sällan (se Stefl-Mabry och Radlick 2017), men idén är att skolbiblioteken och tillhörande bibliotekari-er fungerar som en pedagogisk resurs som på olika sätt främjar läskunnigheten tillsammans med lärarna (se t.ex. Lance and Kachel 2018).

Påståenden om skolbibliotekens effekter i debatten backas dock sällan upp med hänvisningar till rigorös empirisk forskning. Sådan

finns nämligen knappt att tillgå. För att en studie ska kunna svara på frågan om (bemannede) skolbibliotek har en kausal effekt på ett givet utfall måste den på något sätt uppnå slumpmässig variation i fördelningen av skolbiblioteken. Sådan variation kan skapas med hjälp av randomiserade experiment – där man slumpmässigt tilldelar vissa skolor bemannede skolbibliotek medan andra inte får det – eller via så kallade naturliga experiment, som kan uppstå efter exempelvis reformer som enbart påverkar tillgången till bibliotek bland vissa skolor eller elever (se Angrist och Pischke 2009).

Trots decennier av forskning har dock ingen presenterat en rigorös studie som påvisar positiva effekter av skolbibliotek. När man går igenom forskningen är det uppenbart att den ”kredibilitetsrevolution” som utbildningsforskning har genomgått under de senaste decennierna i stort har passerat forskningen om skolbibliotek. I Sverige tycks ingen ens på allvar försökt mäta effekten av skolbibliotek

på elevutfallen. Ulrika Centerwall, lektor vid Högskolan i Borås, förklarar varför:

Vi gör inte den typen av forskning i Sverige, utan vår metod är kvalitativ. Vi gör intervjuer och enkäter och där ser vi ju otroligt mycket evidens kring vilken betydelse skolbibliotek och skolbibliotekarier har för elevernas lärande. Vi håller ju inte på och mäter bibliotek för vi vet att bibliotek är bra och viktiga och fungerar (Eriksson 2024).

Men utan sådan forskning kan vi omöjligen veta huruvida skolbiblioteken bidrar till inläringen. Intervjuer och enkäter säger nämligen ingenting om de faktiska effekterna av skolbibliotek, även om de naturligtvis kan ge intressant information om vad olika aktörer tror och tänker om detta. Möjligtvis kan sådana studier också ge indikationer på vilka mekanismer som ligger bakom ett redan vederlagt orsaks samband. Men man kan omöjligen dra slutsatser om huruvida ett sådant samband existerar från dessa studier.

Denna felmatchning mellan frågeställning och forskningsdesign underminerade länge utbildningsforskningens relevans för att förstå hur olika faktorer och interventioner påverkar elevers kunskapsutfall mer generellt (se Oakley m.fl. 2005). Men medan rigorös utbildningsforskning har gått i rätt riktning har den svenska forskningen om skolbibliotekens effekter uppenbarligen inte gjort det.

Det finns samtidigt viss internationell forskning som på olika sätt studerar relationen mellan förekomsten av skolbibliotek och elevers utfall. Ibland refereras en några år gammal översikt av sådan forskning som evidens för att (bemannade) skolbibliotek trots allt har positiva effekter på inläringen (Gärdén 2017). Men den översikten refererar också delvis enkätstudier om vad eleverna anser om skolbibliotekens roll (t.ex. Hay 2005), vilket alltså inte säger någonting om deras faktiska effekter på inläringen. Och i de flesta studier som åtminstone jämför elevers kunskapsutfall beroende på om de har tillgång till skolbibliotek

eller inte har man inte justerat för andra faktorer som sannolikt korrelerar med både skolbibliotek och högre utfall, såsom elevers bakgrund (se t.ex. Dow m.fl. 2012; Gildersleeves 2012; Francis m.fl. 2010).⁹

Ett fåtal andra studier justerar för observerbara faktorer såsom bakgrundsvariabler och tidigare resultat – och finner då faktiskt blandade resultat (se t.ex. Radlick och Stefl-Mabry 2019; Stefl-Mabry och Radlick 2017; Wine m.fl. 2023). Inte heller denna ansats är dock tillräcklig. Resultaten påverkas sannolikt också

9 Det finns en väldigt enkel svensk analys som jämför nationella provresultat på nio skolor i Linköping, beroende på om de har tillgång till ett specifikt slags "fokusbibliotek" eller inte. Den justerar inte för några variabler alls och drar slutsatser från enbart nio observationer – eftersom variationen i tillgången till skolbibliotek existerar på skolnivå snarare än elevnivå – vilket naturligtvis är orimligt i sig (se Eriksson och Drejstam 2015). En annan svensk analys av fackförbundet DIK, som noteras i översikten, bygger på skolor som – av skolorna själva – har nominerats att ha "skolbibliotek i världsklass". Man påstår att dessa skolor har högre betyg än andra skolor (se Linder 2014). Men förutom de problem som redan noterats med liknande analyser vet vi inte ens om skolor som inte har valt att nominera sina skolbibliotek har bättre eller sämre skolbibliotek än de som har nominerat sig själva. Att studier av så låg kvalitet ens omnämns i Gärdéns (2017) översikt visar ytterligare på hur svag forskningen som helhet är.

av ”osynliga” variabler, exempelvis elevernas och föräldrarnas motivation. Föräldrar som värderar utbildning har ofta högpresterande barn, samtidigt som de också kan föredra att barnen går i skolor med bibliotek. Ett annat problem är att högpresterande rektorer och lärare kan vara mer benägna än andra att söka sig till sådana skolor. Elever som har tillgång till skolbibliotek kan alltså ha bättre (eller sämre) resultat av helt andra anledningar, och dessa är svåra att sortera bort genom att enbart ta hänsyn till observerbara kontroller.

Detta betyder inte att studier som justerar för observerbara skillnader mellan skolor med och utan skolbibliotek är värdelösa, men utan rigorös forskning som backar upp resultaten bör man vara försiktig med att dra för långtgående slutsatser. Det finns andra exempel – såsom betydelsen av resurser (se t.ex. Handel och Hanushek 2023) – där slutsatser från enklare forskning har fått revideras efter att starkare forskning funnit helt annorlunda effekter. En

seriös studie säger helt enkelt ofta mer än tio dåliga studier.

Det är i denna kontext som man bör bedöma den enda rigorösa studien om effekterna av (bemannade) skolbibliotek som existerar – men som inte ens nämns i Gärdéns (2017) genomgång. I ett randomiserat experiment i Bangalore i Indien – i vilket 386 skolor och cirka 21 000 elever deltog – fann man inga effekter alls av bemannade skolbibliotek på elevernas läsförståelse (eller utfallen i andra ämnen). Om något pekar resultaten på en negativ påverkan, men denna är inte statistiskt säkerställd. Däremot hade besökande bibliotekarier ganska kraftigt negativa (och säkerställda) effekter på inläringen generellt (Borkum m.fl. 2013).¹⁰

10 En nederländsk studie som finner positiva effekter av att uppgradera existerande skolbibliotek med fler och mer uppdaterade böcker påstår att gruppen som uppgraderade skolbiblioteken är "experimentell". Detta stämmer dock inte. I praktiken är metoden inte bättre än att helt enkelt jämföra skolor med respektive utan uppgraderade skolbibliotek (se Nielen och Bus 2015).

Naturligtvis är det inte säkert att skolbibliotek har samma effekter i en svensk kontext. Men givet att i princip all annan forskning som genomförts på området inte säger speciellt mycket om de faktiska effekterna av skolbibliotek på inläringen bör man ta den på allvar.¹¹

Ett vanligt påstående i debatten är att ”kontexten” spelar roll för skolbibliotekens effekter. Med detta menas att biblioteken måste utformas och användas på ett specifikt sätt för att de ska kunna stärka inläringen (se t.ex. Dolatkhah m.fl. 2013). Enligt Skolinspektionen (2018) krävs det exempelvis samverkan mellan bibliotekarier och lärare och att skolbiblioteken stöds av skollärdningen för att de ska bidra till läsförmågan. Men dessa påståenden är de vaga och svåra att bygga politik på, ens om det fanns rigorös forskning som pekade i denna

11 Ett kinesiskt randomiserat experiment har även utvärderat effekterna av att klassrumsbibliotek med böcker som valts ut av bland andra bibliotekarier. Studien finner inte heller några effekter på elevers läsförståelse av dessa klassrumsbibliotek (Yi m.fl. 2018).

riktning. Vad betyder det exempelvis att ett skolbibliotek ”stöds av skolledningen”?

Och även om dessa vaga påståenden skulle stämma, och man kan definiera dem, vore det ytterligare ett skäl att vara skeptisk till skolbibliotekens roll som verktyg för bättre läsförståelse. För om kontexten är avgörande för skolbibliotekens effekter måste skolors arbete med dem detaljregleras för att de ska ha någon positiv effekt. Skolpolitiken skulle då byggas kring bibliotekspolitiken snarare än tvärtom. Om det fanns starkt stöd för att en specifik kontext hade kraftigt positiva effekter hade sådan detaljreglering kanske varit motiverat. Men det ter sig orimligt givet dagens forskningsläge.

Detta betyder självklart inte att skolbibliotek är värdelösa, utan enbart att existerande forskning inte ger något vidare stöd för idén att skolbibliotek är viktiga för att stärka elevers inlärning. Forskningen är över lag väldigt knapp, analyser som justerar för bakgrundskontroller

finner blandade resultat – och den mest rigorösa analysen finner om något negativa effekter.¹² Inte heller finns det någon forskning som påvisar att skolbibliotek minskar skillnaderna mellan elever med inhemsk och utländsk bakgrund (se t.ex. Kleijnen m.fl. 2015), vilket är avgörande i en svensk kontext. I nuläget finns det därför ingen anledning att anta att skolbiblioteken är så pass outhärliga för elevers läsförståelse som påstås i debatten.

Det finns naturligtvis andra värden och utfall, såsom informationskompetens och, mer allmänt, ”demokratin”, som många påstår stärks av bemannade skolbibliotek (se t.ex. DIK 2022; Schultz 2022). Men det finns inte någon rigorös forskning som stödjer dessa påståenden heller.

12 Däremot finns det en amerikansk studie som med trovärdig metodologi finner positiva effekter på elevers läsförståelse av att myndigheter investerar i offentliga bibliotek mer generellt, även om även dessa effekter tycks vara osäkra och i genomsnitt relativt små (se Gilpin m.fl. 2024).

Anser man att skolor måste ha bemannade bibliotek oavsett deras effekter är ovanstående diskussion ovidkommande. Men vill man se en mer evidensbaserad skolpolitik är följande en rimlig slutsats: innan man inför ett krav på bemannade skolbibliotek – och skjuter till resurser för att säkerställa detta ändamål – vore det bättre att först genomföra ett större experiment för att utvärdera effekterna av (bemannade) skolbibliotek ordentligt.

ALTERNATIVA REFORMER FÖR BÄTTRE LÄSFÖRSTÅELSE

Givet forskningsläget vad gäller effekterna av skolbibliotek vore det i nuläget alltså bättre att spendera resurserna på andra reformer för att stärka läsförståelsen. Resurser är inte oändliga och behöver prioriteras. Fokus bör av denna anledning också huvudsakligen läggas på interventioner bland elevgrupper där resultaten är speciellt låga, framför allt elever med utländsk bakgrund.

Nedan redovisas ett axplock av faktorer som rigorös forskning har påvisat kunna stärka elevers läsförståelse markant.

En viktig reform vore att förändra läsundervisningen. Det finns starkt forskningsstöd för

att viss slags undervisning är mer effektiv än annan. En strategi som har visat sig speciellt effektiv i läsundervisningen är ”phonics”, som innebär systematisk träning i avkodning av ljud, bokstäver och ord samt kopplingen mellan dem (Castles m.fl. 2018; Fälth och Hallin 2023). Det är därför problematiskt att Sverige har lägst andel fjärdeklassare som får träning i avkodning, av alla EU/OECD-länder som deltar: endast 23 procent av eleverna undervisas av lärare som uppger att de gör detta minst en gång i veckan (se Heller-Sahlgren 2023a). Ökad användning av phonics är därför en prioriterad fråga om man vill förbättra läsförmågan bland elever i Sverige.¹³

En annan intervention som har visat sig fungera extremt väl för att stärka läsförståelsen bland lågpresterande elever är olika former av smågruppsundervisning. En systematisk

13 Givet att elever med utländsk bakgrund underpresterar så pass mycket vad gäller läsförståelse bör lärare också sannolikt undervisa avkodning längre upp i åldrarna än vad som annars vore rimligt.

genomgång och metaanalys av rigorös (experimentell) forskning som gjorts på området visar kraftigt positiva effekter – speciellt i yngre åldrar – som i snitt motsvarar ungefär 40 procent av skillnaden i läsförståelse mellan elever med svensk respektive utländsk bakgrund i PISA (se Nickow m.fl. 2024). Smågruppsundervisning tycks i detta hänseende vara en väldigt effektiv, om än resurskrävande, intervention. Resurser för sådan undervisning bör därför prioriteras för att stärka läsförmågan bland (framför allt) elever med utländsk bakgrund.

Till sist finns det också starkt stöd för att utbildningsmodellen ”No Excuses” skulle kunna fungera väl, speciellt bland elever med utländsk bakgrund. Modellen grundas i ett fokus på elevdisciplin och kunskaper. Man betonar utvecklingen av elevers karaktär, med höga förväntningar på deras uppförande och akademiska prestationer. Modellen innefattar ofta längre skoldagar, undervisning på lördagar och obligatorisk sommarskola. Man tenderar att använda lärarledd undervisning och

skoluniformer. Prov används frekvent för att diagnosticera problem och för att följa upp elevers framsteg över tid. Man har också ofta specialundervisning i smågrupper om så krävs (se Heller-Sahlgren 2023c).

En metaanalys av den experimentella forskningen visar att amerikanska fristående skolor som har anammat No Excuses-modellen har starka positiva effekter på elevers resultat i läsförståelse. Effekten av att gå ett år på en sådan skola motsvarar i snitt ungefär 20 procent av skillnaden i läsförståelse mellan elever med svensk respektive utländsk bakgrund i PISA (Cheng m.fl. 2017). Det finns därför starka skäl att säkerställa god tillgång till skolor som anammar No Excuses-filosofin.¹⁴

14 Annan experimentell forskning visar också starka positiva effekter av amerikanska fristående skolor som har anammat en starkt kunskapsorienterad utbildningsmodell enligt "Core Knowledge"-filosofin. Effekten tycks också vara speciellt stark bland elever från svårare förhållanden (se Grissmer m.fl. 2023). Modellen visar därför också stor potential för att stärka läsförståelsen bland svaga läsare.

Problemet är att No Excuses-modellen idag i praktiken inte kan införas i svenska skolor. Dagens skollag och läroplan är starkt influerade av elevledda pedagogiska idéer, vilket har skapat juridiska svårigheter att anamma metoder och särdrag som tillhör No Excuses-filosofin. Som det juridiska läget ser ut idag är modellen i praktiken olaglig i Sverige. En ordentlig juridisk översyn av skollagen (och andra relevanta lagar) samt läroplanen är därför att rekommendera. Utgångspunkten bör vara att alla hinder för att kunna anamma modellen undanröjs (se Heller-Sahlgren 2023c).

SLUTSATS

Regeringen har nyligen fattat beslut om att införa ett krav på bemannade skolbibliotek, vilket man beräknar kommer att kosta cirka en halv miljard kronor per år. Enligt SKR kommer kostnaden snarare att landa på cirka 2,1 miljarder kronor per år. Ett motiv bakom satsningen är att minska den ”läskris” man påstår existerar.

Men som den här rapporten har visat råder det knappast en generell läskris i Sverige, i varje fall ingen som kan spåras till skolpolitiska faktorer. Elever med svensk bakgrund presterar i snitt i den internationella toppen både bland yngre och äldre elever, trots pandemins effekter. Däremot underpresterar elever med utländsk bakgrund markant jämfört med elever med svensk bakgrund – en skillnad som motsvarar över fyra års inläring i PISA.

Det finns dock lite som tyder på att kravet på bemannade skolbibliotek kommer förbättra läsförståelsen bland dessa (eller andra) elever. Den enkla forskning som existerar finner blandade effekter. Och den enda starka studien som existerar tyder inte på att bemannade skolbibliotek leder till bättre läsförståelse.

Givet forskningsläget bör man därför inte förvänta sig att bemannade skolbibliotek kommer att leda till förbättringar bland svaga läsare. Innan man lägger resurser på att införa ett lagkrav vore det därför rimligare att genomföra ett större experiment där man kan studera effekterna av bemannade skolbibliotek från olika vinklar i en svensk kontext.

I dagsläget vore det dock bättre att fokusera på att ändra undervisningen. En strategi som visat sig fungera väldigt väl är ”phonics”, som innebär systematisk träning i avkodning av ljud, bokstäver och ord samt kopplingen mellan dem. Eftersom Sverige idag har lägst andel fjärdeklassare som får träning i avkod-

ning bland alla EU/OECD-länder som deltar i PIRLS-undersökningen vore förändringar i detta hänseende positivt.

Likaså vore det rimligt att prioritera en satsning på smågruppsundervisning för svaga läsare och speciellt de med utländsk bakgrund. Smågruppsundervisning är resursintensiv men har visat sig kunna ha väldigt starka positiva effekter på läsförståelsen, speciellt i yngre årskurser.

Till sist vore det också bra att införa utbildningsmodellen ”No Excuses”, med ett starkt fokus på elevdisciplin och kunskaper. Stark forskning visar att denna modell har starka positiva effekter på elevers läsförståelse. Det vore därför rimligt att justera styrdokumentet så att modellen kan implementeras fullt ut i Sverige – och sedan införa den i skolor med en hög andel elever med utländsk bakgrund och låga studieresultat.

REFERENSER

- Angrist, Joshua D. och Steve Pischke. 2009. *Mostly Harmless Econometrics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Borkum, Evan, Fang He och Leigh L. Linden. 2013. "The Effects of School Libraries on Language Skills: Evidence from a Randomized Controlled Trial in India." IZA Discussion Paper No. 7367.
- Castles, Anne, Kathleen Rastle och Kate Nation. 2018. "Ending the Reading Wars: Reading Acquisition From Novice to Expert." *Psychological Science in the Public Interest* 19(1): 5–51.
- Chamy, Christy. 2023. "Det behövs en omfattande satsning på läsning", *Dagens Nyheter*, <https://www.dn.se/sverige/skolministern-haller-presstraff-om-lasformagan/>.
- Cheng, Albert, Collin Hitt, Brian Kisida och Jonathan N. Mills. 2017. "'No Excuses' Charter Schools: A Meta-Analysis of the Experimental Evidence on Student Achievement." *Journal of School Choice* 11(2): 209–238.

- Dolatkhah, Mats, Helena Francke, Cecilia Gärdén, Louise Limberg, Margareta Lundberg-Rodin och Anna Hampson Lundh. 2013. ”Skolbiblioteken allt annat än meningslösa”, Dagens Nyheter, <https://www.dn.se/debatt/skolbiblioteken-allt-annat-an-meningslosa/>.
- Dow, Mirah J., Jacqueline McMahon Lakin och Stephen C. Court. 2012. ”School Librarian Staffing Levels and Student Achievement as Represented in 2006–2009 Kansas Annual Yearly Progress Data.” *School Library Research* 15: 1–15.
- Enfeldt, Johan. 2012. ”Vad krävs för att en boksamling ska kunna kallas skolbibliotek? – En rapport om skolbibliotek, vad de ska vara bra för, vad som hotar dem och vad vi behöver göra för att dra nytta av dem” DIK 2022:3, Stockholm.
- Eriksson, Thord. 2024. ”Kritik mot satsning på skolbibliotek – ’Riskerar att bli verkningslös’.” *Biblioteksbladet*, <https://www.biblioteksbladet.se/nyheter/kritik-mot-satsning-pa-skolbibliotek-riskerar-att-bli-verkningslos>.
- Eriksson, Catrin och Liselott Drejstam. 2015. ”Källkritik i de nationella proven.” Rapport, Linköpings kommun.
- Fahle, Erin, Thomas J. Kane, Sean F. Reardon och Douglas O. Staiger. 2024. ”The First Year of Pandemic Recovery: A District-Level Analysis.” Rapport, Education Recovery Scorecard, Harvard University/Stanford University.

- Francis, Briana Hovendick, Ketih Curry Lance och Zeth Lietzau. 2010. School Librarians Continue to Help Students Achieve Standards: The Third Colorado Study (2010).” Rapport, Library Research Service, Denver.
- Fälth, Linda och Anna Eva Hallin. 2023. “Så löser vi läskrisen på lågstadiet – Hur phonics kan minska läsgapet i grundskolan”. Rapport, Näringslivets skolforum, Svenskt Näringsliv.
- Gildersleeves, Lucy. 2012. ”Do school libraries make a difference?”. *Library Management* 33(6/7): 403–413.
- Gilpin, Gregory, Ezra Karger och Peter Nencka. 2024. The Returns to Public Library Investment.” *American Economic Journal* 16(2): 78–109.
- Gärdén, Cecilia. 2017. ”Skolbibliotekens roll för elevers lärande – En forsknings- och kunskapsöversikt 2010–2015.” Rapport, Kungliga Biblioteket, Stockholm.
- Grissmer, David Thomas White, Richard Buddin, Mark Berends, Daniel Willingham, Jamie DeCoster, Chelsea Duran, Chris Hulleman, William Murrah och Tanya Evans. 2023. ”A Kindergarten Lottery Evaluation of Core Knowledge Charter Schools: Should Building General Knowledge Have a Central Role in Educational and Social Science Research and Policy?” EdWorkingPaper No. 23-755, Brown University.

- Handel, Danielle V., and Eric A. Hanushek. 2023. "U.S. School Finance: Resources and Outcomes." I Eric A Hanushek, Stephen Machin, and Ludger Woessmann (red.) Handbook of the Economics of Education. Volume 7. Amsterdam: North Holland.
- Hay, Lyn. 2005. "Student learning through Australian school libraries [Series of two parts]: Part 1: A statistical analysis of student perceptions?". Synergy 3(2): 17–30.
- Heller-Sahlgren, Gabriel. 2022. "Kunskapsskolans återkomst." Rapport, Timbro, Stockholm.
- Heller-Sahlgren, Gabriel. 2023a. "Svenska fjärdeklassares läsförståelse – trender och förklaringar." Rapport, Svenskt Näringsliv, Stockholm.
- Heller-Sahlgren, Gabriel. 2023b. "Öppna skolor under pandemin kan kosta kunskap." Kvartal, <https://kvartal.se/artiklar/oppna-skolor-under-pandemin-kan-kosta-kunskap/>.
- Heller-Sahlgren, Gabriel. 2023c. "No Excuses – en skolpolitisk lösning för Sveriges utanförskapsområden?" Rapport, Svenskt Näringsliv, Stockholm.
- Heller-Sahlgren, Gabriel. 2024. "Vad kan vi lära av PISA 2022? Faktorer bakom svenska elevers resultat." Rapport, Svenskt Näringsliv, Stockholm.

- Henriksson, Anders och Madelaine Jakobsson. 2023. "Inga elever kan läsa böcker i luftslott", Altinget, <https://www.altinget.se/utbildning/artikel/inga-elever-kan-lasa-bocker-i-luftslott>.
- Hilton, Johan, Lisa Irenius, Victor Malm, Karin Pettersson, Björn Wiman och Ida Ölmedal. 2023. "Det behövs en omfattande satsning på läsning", Svenska Dagbladet, <https://www.svd.se/a/mQj0Bl/hilton-irenius-wiman-och-pettersson-det-behovs-en-omfattande-satsning-pa-lasning>.
- Kleijnen, Ellen, Frank Huysman och Ed Elbers. 2015. "The Role of School Libraries in Reducing Learning Disadvantages in Migrant Children: A Literature Review". SAGE Open 5(2): <https://doi.org/10.1177/2158244015580369>.
- Lance, Keith Curry och Debra E. Kachel. 2018. "The Role of School Libraries in Reducing Learning Disadvantages in Migrant Children: A Literature Review", Kappan, <https://kappanonline.org/lance-kachel-school-librarians-matter-years-research/>.
- Linder, Karin. 2014. "Därför är årets bibliotek inget bibliotek", Dagens Samhälle, <https://www.dagensamhalle.se/styrning-och-beslut/kommunpolitik/darfor-ar-arets-bibliotek-inget-bibliotek/>.

- Nickow, Andre, Philip Oreopoulos och Vincent Quan. 2024. "The Promise of Tutoring for PreK–12 Learning: A Systematic Review and Meta-Analysis of the Experimental Evidence" *American Educational Research Journal* 61(1): 74–107.
- Nielen, Thijs M. J. och Adriana G. Bus. 2015. "Enriched School Libraries: A Boost to Academic Achievement". *AERA Open* 1(4): 1–11.
- Oakley, Ann, David Gough, Sandy Oliver och James Thomas. 2005. "The Politics of Evidence and Methodology: Lessons from the EPPI-Centre". *Evidence & Policy* 1(1): 5–31.
- Olsson, Emma. 2023. "Nästa steg mot bemannade skolbibliotek: Ny lag." *Dagens Samhälle*, <https://www.vilarare.se/nyheter/lasning/lagkravet-bemannade-skolbibliotek/>.
- Persson, Johan och Lotta Edholm. 2024. "Timbro har fel om skolbiblioteken", *Tidningen NU*, <https://tidningen.nu/debatt-timbro-har-fel-om-skolbiblioteken/>.
- Schultz, Pamela. 2022. "Brist på skolbibliotek kan hota demokratin", *Forskning & Framsteg*, <https://fof.se/artikel/2022/7/brist-pa-skolbibliotek-kan-hota-demokratin/>.
- Skolinspektionen. 2018. "Skolbiblioteket som en pedagogisk resurs." *Kvalitetsgranskningsrapport 400:2016:11433*, Stockholm.

- Skolverket. 2012. "PIRLS 2011 – Läsförståelse hos svenska elever i årskurs 4 i ett internationellt perspektiv." Rapport, Stockholm.
- Skolverket. 2013. "PISA 2012 – 15-åringars kunskaper i matematik, läsförståelse och naturvetenskap." Rapport, Stockholm.
- Skolverket. 2023a. "PIRLS 2021 – Läsförståelse hos svenska elever i årskurs 4 i ett internationellt perspektiv." Rapport, Stockholm.
- Skolverket. 2023b. "PISA 2022 – 15-åringars kunskaper i matematik, läsförståelse och naturvetenskap." Rapport, Stockholm.
- Steff-Mabry, Joette och Michael S. Radlick. 2017. "School Library Research in the Real World—What Does it Really Take?". 2017: IASL Conference Proceedings (Long Beach, California, USA): Learning Without Borders, doi: <https://doi.org/10.29173/iasl7174>.
- Radlick, Michael S. och Joette Steff-Mabry. 2019. "Evidence of school library effects—Empirical findings challenge long-held professional beliefs." Conference: 2019 American Educational Research Association: Leveraging Education in a "Post-Truth" Era: Multimodal Narratives to Democratize Evidence, doi: 10.302/1433358.

- Wine, Lois D., Shana Pribesh, Sue C. Kimmel, Gail Dickinson och Audrey P. Church. 2023. "Impact of school librarians on elementary student achievement in reading and mathematics: A propensity score analysis." *Library & Information Science Research* 45(3): 101252.
- Yi, Hongmei, Di Mon, Huan Wang, Quifeng Gao, Yaojiang Shi, Paiou Wu, Codey Abbey och Scott Rozelle. 2019. "Do Resources Matter? Effects of an In-Class Library Project on Student Independent Reading Habits in Primary Schools in Rural China". *Reading Research Quarterly* 54(3): 383-411.

*Timbro är Nordens främsta marknadsliberala tanke-
smedja. Sedan starten 1978 är uppdraget att långsiktigt
bilda opinion för marknadsekonomi, fri företagsamhet,
individuell frihet och ett öppet samhälle.*